

ДО ПРОБЛЕМИ МІЖГАЛУЗЕВОЇ ОМОНІМІЇ ТЕРМІНІВ (на матеріалі англійської, німецької та української мов)

У статті розглядається проблема міжгалузевої омонімії у фаховій термінології у германських мовах (на матеріалі англійської та німецької мов). Досліджуються засоби перекладу українською мовою англійських та німецьких омонімічних термінологічних одиниць, що функціонують у різних галузях знання.

Ключові слова: міжгалузева омонімія, спеціальна термінологія, германські мови, омонімічні термінологічні одиниці.

В статье рассматривается проблема межотраслевой омонимии в специальной терминологии в германских языках (на материале английского и немецкого языков). Исследуются способы перевода на украинский язык английских и немецких омонимичных терминологических единиц, функционирующих в разных областях знания.

Ключевые слова: межотраслевая омонимия, специальная терминология, германские языки, омонимичные терминологические единицы.

The article deals with the problem of interdisciplinary homonymy in special terminology in the Germanic languages (on the basis of the English and German languages). The translation techniques are researched which allow to render into Ukrainian the meaning of the English and German homonymic terminological units applied in different fields of knowledge.

Key words: interdisciplinary homonymy, special terminology, the Germanic languages, the homonymic terminological units.

Останнім часом термінологічні розвідки стали перспективним напрямком наукової думки. Серед засновників світової термінологічної науки слід згадати таких відомих науковців, як Е. Вюстер, Х. Фельбер, Г. Рондо, С. О. Чаплигін, Д. С. Лотте, С. І. Коршунов, Т. Л. Канделакі, В. І. Сіфоров, О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва.

Вагомий внесок у розвинення термінології як окремого розділу мовознавства зробили такі видатні лінгвісти, як О. О. Реформатський, С. І. Ожегов, Ю. О. Карпенко. Велику увагу дослідженню термінологічної лексики в аспекті перекладу приділяли такі вчені, як О. В. Федоров, В. В. Виноградов, В. І. Карабан, І. В. Корунець, А. В. Мамрак, Т. А. Казакова.

Об'єктом дослідження є міжгалузева омонімія термінів як універсальне лінгвістичне явище. Предметом дослідження — англійські та німецькі міжгалузеві омонімічні терміни із природничих, суспільних і гуманітарних наук, досліджувані в аспекті можливості виконання якісного адекватного перекладу іншомовної термінологічної лексики українською мовою. Стаття ґрунтується на результатах експериментального лінгвістичного дослідження, що здійснювалось на матеріалі 1000 мовних одиниць (відповідно 500 англійських та 500 німецьких термінів), відібраних методом суцільної вибірки з термінологічних словників та навчальних посібників із фізики, математики, астрономії, географії, природознавства, історії, філософії, соціології, права та мовознавства.

Актуальність обраної тематики міститься у вагомості порушених питань для сучасного вітчизняного перекладознавства. Новизна вбачається у дослідженні феномену міжгалузевої омонімії термінологічної лексики у германських мовах (англійській та німецькій) з урахуванням особливостей її відтворення у слов'янській мові.

Мета статті полягає у виявленні особливостей міжгалузевої омонімії термінів у досліджуваних мовах.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- з'ясувати зміст поняття міжгалузеві омонімічні терміни;
- визначити особливості утворення, уживання та перекладу міжгалузевих омонімічних термінів у досліджуваних мовах.

Методологічний апарат дослідження складається з методів теоретичного узагальнення та обґрунтування, методу експерименту, методів аналізу та синтезу одержаних експериментальних даних та методу кількісного аналізу. Теоретичним підґрунтям для проведення власного дослідження слугували наукові розвідки О. В. Суперанської, О. О. Селіванової, В. І. Карабана.

Дослідження особливостей перекладу міжгалузевих термінів-омонімів здійснювалось із позицій широкого розуміння загальнонаукових понять “термін” та “термінологія”. Теоретичне узагальнення різних підходів до визначення “терміну” у таких галузях знання, як

філософія, логіка та мовознавство [1: 12], дозволило виокремити провідні характеристики термінологічної одиниці, які лягли в основу її визначення.

Термін — це спеціальне слово (словосполучення), яке вживається у фаховій діяльності певної галузі знання для вербального позначення поняття, що належить до системи понять цієї галузі. Як зазначає О. В. Суперанська, це “основний понятійний елемент мови для спеціальних цілей, який потребує спеціальної дефініції (точного наукового визначення) для свого правильного розуміння” [1: 14]. Головними вимогами до термінологічної одиниці, за думкою О. О. Селіванової, є такі: “наявність класифікаційної дефініції; прагнення до моносемічності та прозорості внутрішньої форми; жорстка конвенційність; стилістична нейтральність; залученість до системи понять певної галузі; відповідність нормам мови, точність і короткість; дериваційна здатність; інваріантність як відсутність варіантів і синонімів; висока інформативність” [2: 617].

Відповідно до вище сказаного, О. В. Суперанська визначає міжгалузеві терміни-омоніми як “терміни різних термінологічних полів, що мають однакове звучання” [1: 14]. В. І. Карабан розуміє омонімічні терміни, як “лексичні елементи”, що є “тотожними за формою, але досить відмінними за значенням” [3: 315]. Появу міжгалузевих термінів-омонімів перекладознавець пояснює тим, що “у терміносистемах різних галузей знання широко застосовується так зване семантичне словотворення, коли існуючій формі слова приписується те чи інше значення” [3: 315].

Це явище є більш поширеним у високо розвинених германських мовах. Так, у англійській мові яскравим прикладом міжгалузевих термінів-омонімів є омонімія термінологічних одиниць *leader*. *Leader* у фізиці “іскровий або грозовий розряд”; у кібернетиці — “початок масиву”; у політології — “провідник, керівник” [4; 5]. Частковою перекладацькою відповідністю цієї термінологічної одиниці у німецькій мові є терміни *der Leiter*, *die Leiterin*, що уживаються у фізиці для позначення “провідника”, у політології — “керівника” як синонім *der Führer*, *die Führerin* [6]. Однак, у двомовному словнику усі значення цих термінологічних одиниць подаються у одній словниковій статті, що свідчить про те, що це можна також класифікувати як багатозначність терміна.

В. І. Карабан запропонував класифікацію видів термінологічної омонімії в аспекті перекладу [3]. За цією класифікацією між омонімічними термінологічними одиницями можливі такі відношення, як:

– гіпо-гіперонімічні (напр. медичний термін *debris* уживається у ширшому загально медичному значенні у патології “чужорідна речовина” та у вузькому спеціальному значенні у стоматології “зубний наліт”); загальнонауковий термін *deviant* уживається у широкому значенні “аномальний, що характеризується відхиленням від норми” та вузьким значенням у психоневрології “психічно хворий”) [7; 5];

– власне омонімічні (термінологічні одиниці повністю збігаються за своєю формою, але мають зовсім різні значення, напр.: *drill* має значення “тренувальна вправа” у методиці, “бур” у геодезії, “стройова підготовка” у військовій справі, “бормашина” у стоматології, “молюск” у зоології) [4; 5].

Залежно від того, до яких галузей знання належать термінологічні одиниці, розрізняють 4 види міжгалузевої омонімії термінів:

1) терміни-омоніми належать до різних галузей знання (напр.: *control* — 1. “профілактичні заходи” (охорона праці); 2. “контроль над ситуацією” (політологія); 3. “прилад управління” (техніка); *tie* — 1. “прив’язка” (геодезія); 2. “шпала” (залізнична справа); 3. “шинка” (електрика); 4. “тяга, тягловий елемент” (загально науковий термін) [4; 5];

2) терміни-омоніми належать до різних підгалузей суміжних галузей знання (*check* — 1. “шлюз-регулятор” (гідромеліорація); 2. “витягування пласта” (геодезія); *board* — 1. “плата” (електроніка); 2. “комутатор” (система зв’язку); *technique* — 1. “алгоритм” (інформатика); 2. “метод” (методологія); 3. “техніка” (загально науковий термін) [4; 5];

3) терміни-омоніми належать до різних підгалузей однієї галузі (*tire* — 1. “балон” (автомобільна індустрія); 2. “шина” (автомобільна індустрія); 3. “автопокришка” (автомобільна індустрія) [4; 5];

4) терміни — омоніми належать до однієї підгалузі (*cardiac* — 1. “серцевий” (медицина), напр.: *cardiac decompensation* — “серцева недостатність”); 2. “той, що розташований біля шлунку” (медицина), напр.: *cardiac orifice* — “вхід до шлунку”, *cardiac sphincter* — “сфінктер стравоходу”); 3. “засіб, що збуджує серцеву діяльність” (медицина), напр.: *cardiac stimulant* — “засіб, що збуджує серцеву діяльність”) [7; 8].

Переклад міжгалузевих термінів-омонімів значно полегшується, якщо у мові перекладу існують повні перекладні відповідності одиниці вихідної мови, що також перебувають у відносинах різногалузевої омонімії.

Так, наприклад, різногалузеві англійські терміни-омоніми *power* (1. “сила, енергія, потужність” (фізика); 2. “ступінь” (математика)

мають повні перекладацькі еквіваленти в німецькій мові — 1. *Kraft* (фізика); 2. *Potenz* (математика) [4; 5; 6]. Явище різногалузевої омонімії серед українських термінів можна продемонструвати на прикладі лексеми “градус” — 1. “одиниця довготи або широти для позначення географічного положення об’єкта” (географія, пароплаводство); 2. “одиниця виміру температурного фону” (метеорологія); 3. “характеристика міцності алкогольного напою” (виноробство). В англійській та німецькій мові існують повні перекладні відповідності цим одиницям — відповідно “*degree*” та “*Grad*”, що уживаються як терміни в усіх перелічених галузях. У той же час у російській мові існує лексема “град” (укр.: “місто”), що є міжмовним омонімом відносно німецького терміну “*Grad*” — напр. “стольный град Киев”.

Однією з головних труднощів перекладу термінів-омонімів є явище міжмовної омонімії чи паронімії. Саме тому слід приділяти особливу увагу вивченню міжмовних паронімів та омонімів, так званих “хибних друзів перекладача”, що належать до фахової термінології різних галузей.

Яскравим прикладом явища міжмовної омонімії внутрішньогалузевих термінологічних одиниць може слугувати опозиція українських та англійських термінів — “термоелемент” та “*thermal element*”. Частковими перекладними відповідностями української термінологічної одиниці “термоелемент” є англійські слова-композиції “*thermocouple*” і “*thermojunction*”, еквівалентом англійського терміносполучення “*thermal element*” є український термін “термоперетворювач” [4; 5; 6; 9].

Подібна ситуація спостерігається при порівнянні таких омонімічних термінологічних одиниць, як “силабічний” в українській мові (1. “віршований розмір”; 2. “склад мови або письма”), які мають у німецькій мові такі перекладацькі відповідності: *syllabisch* (напр.: “*syllabisch Vers*”) та *silbenweise* (напр.: “*Silbenschrift*”) [9].

Терміни “облігація” та “*obligation*” можна вважати міжмовними омонімами у галузі економіки. Пор.: “облігація” — 1. “цінний папір, виданий державою чи акціонерною компанією, що може бути обміняний на грошовий еквівалент”. У цьому значенні цей термін має дві перекладацькі відповідності в англійській мові — “*bond*” та “*debenture*”. Відповідно, англійський економічний термін “*obligation*” має значно ширше за обсягом лексичне значення: 1. “економічні зобов’язання” (аналог “*requirement*”, “*demand*”); 2. “обов’язок” (аналог “*duty*”, “*responsibility*”); 3. “боргове зобов’язання” (аналог “*debt*”); 4. “облігація” (аналог “*bond*”). Аналізовані перекладацькі одиниці

позначені як аналоги через часткову змістову відповідність термінологічним одиницям вихідної мови [9; 10].

Терміни “обструкція” та “*obstruction*” слід розглядати як часткові еквіваленти, що перебувають у гіпо-гіперонімічних відносинах у галузі медицини. Пор.: “обструкція” — 1. “перешкода, непрохідність”, напр.: “обструкція шляхів дихання” та “*obstruction*” — 1. “непрохідність”; 2. “закупорка”; 3. “запор”. Відповідно медичні терміни “закупорка” та “запор” перекладаються англійською як “*stoppage*” і “*constipation*” [7; 8].

У процесі дослідження було зроблено висновок, що спільною рисою для досліджуваних мов (англійської, німецької та української) є продуктивність засобу метафоризації як способу утворення термінологічних одиниць на основі загальнолітературних лексичних одиниць. Так, наприклад, термін “втома” у металургії як складова сполучення “втома металу” перекладається відповідно німецькою як “*Ermüdung der Metalle*”, а англійською як “*fatigue of metal*”; синонімічні терміни “термостійкість” і “термотривкість” мають у англійській мові перекладні еквіваленти, що також є синонімами, — фразеологічні сполучення “*thermal stability*” і “*heat resistance*”, у німецькій — “*Wärmestandhaftigkeit*” та “*Heizfestigkeit*” [4; 5; 6].

Найбільш поширеним засобом перекладу термінологічних одиниць є пошук перекладної відповідності. У випадках, коли у мові перекладу не існує перекладного еквівалента або аналога слід застосувати описовий переклад та розкрити предметно-логічне значення вихідної термінологічної одиниці за допомогою словосполучення.

Перспектива подальших розвідок убачається у детальному дослідженні перекладних відповідностей вихідних термінологічних одиниць та вивченні міжгалузевої омонімії на матеріалі романських мов.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология/ А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. — М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. — 248 с.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля-К, 2006. — 716 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. — Вінниця: Нова книга, 2004. — 575 с.
4. Большой англо-русский политехнический словарь: В 2 т. / С. М. Баринов, А. Б. Борковский, В. А. Владимиров. — М.: Русский язык, 1991. — 720 с.

5. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / Уклад.: В. В. Гейченко, В. М. Завірюха, О. О. Зеленюк та ін. — К.: Наукова думка, 1998.
6. Немецко-русский словарь. — М.: Русский язык, 1993. — 1040 с.
7. Англо-русский медицинский словарь / М. П. Мультиановский, А. Я. Иванова. — М.: Медицина, 1969. — 688 с.
8. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / Уклад.: С. П. Вассер, І. О. Дудка, В. І. Єрмоленко та ін. — К.: Наукова думка, 1996.
9. Англо-русский и русско-английский словарь “ложных друзей переводчика” / В. В. Акуленко. — М.: Сов. энциклопедия, 1969. — 384 с.
10. Англо-русский экономический словарь / Сост.: И. Ф. Жданова, Э. Л. Вартумян. — М.: Русский язык, 2001. — 874 с.